

*Mu mõistuse jumal on pettekujutus,
ma ei tunne muud jumalat kui
südamel oma.*

26 Gretcheni küsimus

„Ütle siis, kas kirikuga sa ei ole halval jalal?“¹ Teatavasti vastas Faust Gretcheni küsimusele põiklevalt ning kiusatus käia Fausti jälgedes on mõistetav. Religioon koolis? Riigikoolis? Kas võib veel nii küsida?

Pool sajandit tagasi ei olnud see veel mingi küsimus: koolitöö alguses ja lõpus palvetati, katoliiklikes piirkondades rippus toaseinal rist ja religiooniõpetus oli konfessionaalse kõrval ametliku õppekava osa. Ja kui kristliku moraali reeglite vastu eksiti, võis õpetaja pikemata viidata kümnele käsule.

Loomulikult leidub koole, kus on ikka veel nii. Aga üldiselt on olukord märgatavalt muutunud, sest vahepeal on aset leidnud põhjalik ühiskondlik pööre: meie elanikkonna varem enesestmõistetav kokkukasvamine ühes konfessionaalses koguduses on otsustavalt nõrgenenud. Traditsiooniline kristlik ettekujutus patust ja selle tagajärgedest on vaevalt enam rahva suurema osa moraalse käitumise põhjus. Loobutud on valdavast osast religioosetest kommetest perekonnas ja avalikkuses. Rahva teadvusest on kadunud konfessionaalsed piirid ning vastavalt sellele on langenud ka konfessionaalsed barjäärid. Kiriklike institutsioonide autoriteet on kahanenud miinimumini. Enamik oma religioossust kinnitavatest inimestest on traditsioonilistest dogmaatilistest seisukohtadest distantseerunud ning usuveendumustes on nad omaks võtnud teiste konfessioonide, religioonide või filosoofiate elemente. Varem kristlikena tuntud õhtumaadele on tee leidnud võõrad religioonid. Ühiskondlikult aktsepteeritav on religiooni selge puudumine. Religioossus on puhas eraasi ja seda puudutatakse äärmisel juhul muu avaliku poliitika-, teadus- või kunstialase mõttevahetuse sees.

Võttes arvesse sellist vaimset keskkonda, on riiklikus hariduses vaevalt enam saavutatav üksmeel religiooni võimaliku tähtsuse küsimuses. Esimese hooga jääb üle lihtne tolerant: kes tahab olla usklik, praktiseerigu seda omaette, kus tahab, aga mitte koolis. Kool on religioonivaba ruum.

Siin aga eksitakse, sest on olemas religioonikultuure, mis ei pea tolerantsi soovitavaks. Nad nõuavad tungivalt, et ka koolis peaks saama järgida oma religioosseid veendumusi. Õpetajad kogevad seda väga konkreetselt: tüdrukud tahavad kanda religiooni sümboleid ega soovi osaleda võimlemis- ja ujumistundides

¹ J. W. Goethe „Faust” (A. Sanga tõlkes). – Tlk.

või koolilaagrites. Esimese klassi lapsed keelduvad kirjutamast t-tähte, sest see olevat ristimärk. Lapsevanemad protesteerivad, kui jõulude ajal küünlad süüdatakse, vastavaid laule lauldakse ja jõuluteemalisi jutte loetakse, või nõuavad, et loodusteadustes asendataks evolutsiooniõpetus piibelliku loomislooga või et viimast õpetataks vähemalt kui samaväärset teooriat.

Neid arenguid arvestades on kool kimbatuses, sest intolerantsuse kokkupõrkamine tolerantsusega kas provotseerib võitlust või viib intolerantsi võiduni. Pedagoogika võib unustada, sest teadlikele humanistlikele traditsioonidele vastav kasvatus ja haridus pole võimalikud ei sallimatuse õhkkonnas ega võimuvõitluse pinnal. Sellises olukorras ei tohi õpetajaid üksi jätta ning tarvis on poliitikat.

Pestalozzil oli lihtsam: tema sai kristlust või siiski vähemasti religioossust silmas pidades eeldada vähemalt rahva enamiku üksmeelt. Nii ei olnud tema jaoks ka mingit kahtlust: inimese terviklik kujundamine, nagu tema seda mõistis, on põhimõtteliselt religioosne. „*Ma olen veendunud, et mu eesmärgid leiavad kindla edu ainult religioosel pinnasel,*“ kirjutas ta 1808. aastal Konstanzi piiskopkonna ülemvikaarile Ignaz Heinrich von Wessenbergile („Kogutud kirjad“ 14, 109), ning oma metoodilises peateoses „Kuidas Gertrud oma lapsi õpetab“ (1800) nimetab ta kasvatuse meetodi ja jumalaaustuse arengu seose küsimust „*kogu oma süsteemi pääskiviks*“ („Kogutud teosed“ 13, 341). Vastavalt sellele näeb ta südamehariduse olemuslikku eesmärki usus ja armastuses ning võtab moraalse kasvatuse ja jumalaaustuse kujundamise taotlused kokku *kõlbelis-religioosse hariduse* mõistes. Südamejõud ei ole tal niisiis ka lihtsalt tunded, nagu tänapäeval paljud seda mõistavad, vaid *kõlbelis-religioossed omadused*.

Mõtleva paneb, et Pestalozzi ei kogenud jumalat esmalt kui sealpoolsuses valitsevat võimu, vaid kui südames mõjuvat sisemist valgust. Pestalozzi vaatas jumalat kui „inimsoo kõige lähemat suhet“ („Kogutud teosed“ 1, 273), järelikult mitte kui üleloomulikku nähtust, vaid kui tõelisust, mis on kogetav südames. Kõlbelis-religioosne haridus peaks andma kasvavale inimesele võime jumalat „oma loomuse olemuses“ kuulda ja armastada. Sellises jumalaarmastuse vormis nägi Pestalozzi eetilise käitumise kõige kindlamat alust. Nii kirjutas ta 1782. aastal oma ajakirjas *Ein Schweizer Blatt* ilmunud väikeses essees religiooni kohta: „*Kui sa unustad jumala, unustad sa iseenda, sest jumala armastus on su elu, oo surelik – see on su pea ja südamete jõudude side ning selle, sinu jõudude püha sideme lahtipääsemine on nende laostumise algus ning nende laostumine sünnitab pattu, mis su tapab, oo inimene! Seepärast valva oma elu ja väärtuslikemate jõudude sideme allikat ja armasta jumalat. Heida pilk enda ümber, oo surelik, ning vaata, kes on inimene, kes jumalat ei armasta.*“ („Kogutud teosed“ 8, 266.) Seejärel kirjeldab ta jumalatuse tagajärgi: ebaõnn, meeleheide, enesehävitamine. „*Elu sidemed on vooruse sidemed ning need purunevad, kui inimene jumalat ei austab.*“

Kes kavatseb anda Pestalozzi vaimus haridust, ei saa neist kesksetest avaldustest tähelepanuta mööduda. Vähemalt tuleks tal pidada võimalikuks küsimust: kas Pestalozzi hinnang võiks vastata tõele, mille järgi inimesed, keda on kujundatud sellises vaimususes ja kes tahavad oma eluviisiga jumala ees vastutada, käituvad üldiselt tõepoolest sotsiaalsemalt nendest, kes heidavad mõtted sisemisest jumala häälest järele proovimata kõrvale? Kas esimesed loobuvad suurema enesestmõistetavusega vägivallast, kohtlevad kaasinimesi suurema respektiga, otsivad visamalt rahu, on altimad vastutust võtma või maailma eest hea seisma?

Nii palju kui Pestalozzi hinnang tõele vastab, oleks praeguse aja pakilisi sotsiaalseid ja moraalseid probleeme arvestades tark tegu järele mõelda, kas ja millistes uutes vormides saaks kaasata religioosseid kontseptsioone haridusse.

Põhimõtteliselt ei saa riigikool enam kirjeldatud ühiskondlike murrangute ja õigusliku olukorra taustal esindada spetsiifiliselt konfessionaalseid ja küllap ka spetsiifiliselt kristlikke postulaate. Tähtis on piire ületav haare ja see on lihtsalt religioossus: kõikehõlmava võimuga seotuse teadvustamine ja valmisolek selle kui lõpliku sisemise autoriteedi ees oma eluviisi eest vastust kanda. See väljendub põhimõtteliselt südametunnistuses.

Südametunnistuse ja oma sisehääle kuulamise võivad usutavalt teemaks võtta ainult need kasvatajad, kellel on õpilastega positiivne emotsionaalne suhe. Viimast iseloomustab vastastikune austus või kiindumus. Sellel pinnal on võimalik tegelda küsimusega, miks teeb inimene head ja väldib kurja. Olen kohanud õpilasi, kes nägid hirmus vahele jääda ainukest põhjust, miks kaubanduskeskuses pakutavat kaupa mitte lihtsalt tasku pista. Nad tunnistasid, et kui oleks garantii, et neid ei tabata, varastaksid nad pikemalt mõtlemata. Ning olen kohanud ka õpilasi, kes kuueteistkümnepäevase vanuses sõna „südametunnistus“ üldse esimest korda teadlikult kuulsid – ega osanud selle all midagi ette kujutada.

Südametunnistus saab teadlikult areneda hästi ainult *vaikuse kultuuris*. Kui õpetajal ei õnnestu lasta klassil kogeda tõelise vaikuse head toimet ja mõju, kujuneb südametunnistusest kõnelemine paljaks moraalilugemiseks: see ei ulatu õpilaste olemuseni. Õnnelikud on õpilased, kel on võimalus olla koos õpetajaga vaikus, enda sisemust kuulata ning seal leiduvat avatult väljendada. Intiimsus on teatud määral vastand haridusprotsessi kasvavale toimekusele, ülipüüdlikkusele ja isiksusest kaugenemisele.

Vaikuse kultuuri kese on *meditatsioon*. Siin võivad kohtuda religioossed ja mittereligioossed inimesed. Meditatsioon on vaba igasugustest dogmadest ja ideoloogiast, kättesaadav igäihe südame loovusele ja sisemaailmale. Tund, mis põhimõttelt on üles ehitatud Pestalozzi vaimus, pakub alati võimalusi meditatiivseteks viivudeks.

See vaikuse kultuur ja meditatiivsete momentide harrastamine on vastandlik ka süvenevale toorusele, mis väljendub ühelt poolt eristumatus keeles koos vaimuvaeste ülivõrretega, teiselt poolt ebaviisakas suhtlustoonis ja lõpuks psüühilises ja füüsilises vägivaldas. Et tuua peamiselt rusikatega ärplevaid noori osavõtlikkuse ja lugupidamise teele, ei tea ma tõepoolest muud moodust, kui juhtida nad ettevaatlikult vaikuse ja enda kuulamise võimaluseni.

Tunduvalt spetsiifilisem on koolis religiooni *kultuurilooline* koht. Et huvitada religioonist ja selle väljendusvormidest, ei pea olema religioosne, samamoodi nagu ei pea olema marksist, et tundma õppida marksismi. Kes põhimõtteliselt keeldub religiooni käsitlemisest, ignoreerib inimelu keskset elementi ja tal puudub seetõttu vastav juurdepääs peamistele ajaloolistele seostele, silmatorkavatele ühiskondlikele nähtustele ning luule, maalikunsti ja muusika kesksetele teostele. Piibli tundmine võimaldab mõista lugematut hulka kultuurinähtusi täiesti sõltumata sellest, kas tunnustatakse piiblit jumaliku ilmutusena või mitte. Sellest aspektist on moslemil piibliga tutvuda sama soovitatav kui kristlasel koraani lugeda.

Vastavalt sellele ei kuulu hariduse juurde ainult ideoloogiat juhitud inimeste *biograafiate* tundmaõppimine, vaid ka tutvumine nende elulugudega, kes ammutasid jõu suhtest jumalaga. Nii on mõistetamatu, miks meie õpilased kuulevad mõndagi Hitlerist, Leninist või Maost, enamasti aga mitte midagi Avila Teresast, Assisi Franciscusest, Edith Steinist, Maximilian Kolbest, abee Pierre'ist või kardinal Galenist, kes püüdis kõige raskemal ajal leida ühist teed kristlikule tegutsemisele, isamaatruudusele ja võitlusele natsiideoloogia vastu.

Noored inimesed otsivad *eeskujusid* ja seda teab ka moodne meelelahutustööstus, ekspluateerides noorte vajadust tublisti. Tuues õpilasteni nende inimeste elulugusid, kes kuulasid südametunnistust, jäid truuks eetilistele põhimõtetele või järgisid veendunult oma religiooni, annab iga õpetaja noortele inimestele võimaluse nendest tõsiselt mõõtu võtta. Võib-olla leiavad nad siis endastki üles võimalused püüelda prožektorivalguse pelgast särast kõrgemale.

Kõige seninimetatuga võib ka iga mittereligioosne õpetaja hakkama saada. Religioosel õpetajal lasub eelkõige kohustus end tagasi hoida. Usudogmade propageerimine on täpselt samasugune võimu kuritarvitamine kui oma poliitilise suuna propageerimine. Teatavasti on igal seisukohal ka vastand ning autunne nõuab alati mõlema nii objektiivset esitamist kui võimalik. Hästi. Aga neis piirides, milles õpetaja selle nõudmisega toime tulla üritab, ei saa talle keelata üht õigust, nimelt õigust oma usku *tunnistada*. Seegi vajab tagasihoidlikkust, kuid võimalusel ütleb õpetaja lastele, miks ta teeb üht ja mitte teist, ning religioosne õpetaja ei jäta õpilastele selgitamata, kelle ees ta end vastutavana tunneb ja millisest allikast jõudu ammutab.